

<https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.03.16-27>
УДК 811.161.2

Олександр БОРЗЕНКО, доктор філологічних наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022
e-mail: borzenkooleksandr@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4145-2375>

КОНТЕКСТИ КИЇВСЬКОГО РОМАНТИЗМУ: «УКРАЇНСЬКИЙ НІМЕЦЬ» МИКОЛА ГУЛАК

У статті запропоновано інтерпретацію біографічних та культурно-естетичних фактів, що стосуються діяльності одного з організаторів Кирило-Мефодіївського братства — М. Гулака. Основну увагу зосереджено на вивченні його внеску в розвиток українського романтизму. Для добору й систематизації наявних фактів застосовано засади теорії літературного побуту. Дослідження біографічного матеріалу здійснено в руслі осмислення романтичних зацікавлень М. Гулака; зокрема, вказано на його інтерес до звичаєвого права та національного характеру. Відзначено, що його літературні плани не були реалізовані повною мірою через репресії проти Кирило-Мефодіївського братства. Поведінку М. Гулака на слідстві осмислено в контексті культурних моделей, обумовлених романтичною іронією та гротеском.

Ключові слова: романтизм, біографія, таємне товариство, романтична іронія, гротеск.

Про одного з організаторів Кирило-Мефодіївського братства Миколу Гулака (1821—1899) написано — як на масштаб його постаті — у край мало. Найбільш вагомими (насамперед за постановкою питання) є студії перших десятиліть ХХ ст., потенціал яких досі не вичерпано [5; 6; 19; 18; 20; 25]. У радянські часи виходили окремі статті в енциклопедіях і словниках, а ще ювілейні заміт-

Цитування: Борзенко О. Контексти київського романтизму: «український німець» Микола Гулак // Слово і Час. 2022. № 3 (723). С. 16—27. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.03.16-27>

© Видавець — ВД «Академперіодика» НАН України, 2022. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

ки про участь М. Гулака в Кирило-Мефодіївському товаристві [8; 18]. У форматі ювілейних та енциклопедичних статей витримано більшість пізніших публікацій, уже практично вільних від ідеологічних нашарувань попередньої доби [7; 22; 24]. Окремо слід відзначити праці математика Мирослава Кратка, серед яких є й ґрунтовне біографічне дослідження про М. Гулака [12; 13; 14]. До сьогодні найважливішими джерелами залишаються слідча справа, що містить матеріали, вилучені в М. Гулака під час арешту [10:1], та спогади деяких його сучасників [3; 11; 16].

Метою цієї студії є уточнення ролі М. Гулака в київському романтичному русі. Проблема видається простою лише на перший погляд, адже вона, на відміну, скажімо, від випадку Миколи Костомарова або Пантелеймона Куліша, ускладнюється тим, що М. Гулак на час арешту ще не був письменником, а лише мав намір ним стати. А проте друзі та однодумці навіть не сумнівалися в його чималих літературних можливостях. Недарма П. Куліш в одному з листів переконував М. Гулака, мовляв, «можете много сделать для литературы украинской» [15, 60]. Нестачу власне літературного матеріалу можна компенсувати біографічним та культурно-естетичним. Теорія літературного побуту пропонує залучати близькі до літератури прояви нехудожньої діяльності [17, 194], що становлять із художнім словом естетичну єдність та зорієнтовані на культурний процес [26, 401]. Цей розширений погляд дозволить легалізувати важливий культурно-естетичний матеріал та залучити його до наявного комплексу літературних фактів.

У ході арештів та допитів більшість кирило-мефодіївців майже одразу визнавали свою «провину» (деякі, як-от Георгій Андрузький, навіть фантазували на тему «злочинної діяльності»), а ось М. Гулак зовсім не каюся, покликаючись на дивну для слідчих обіцянку не зраджувати однодумців. Затятість затриманого підсилила підозри, що й так були добряче підігріті свідченнями Олексія Петрова й М. Костомарова, котрі приписували М. Гулакові готовність до радикальних дій та надмірну любов до таємних товариств. Не дивно, що в підсумку саме М. Гулака визнали головним призвідцею змови й покарали украй суворо — трьома роками ізоляції у фортеці з подальшим багаторічним засланням.

Походив М. Гулак із дворян Полтавської губернії (саме так назвався на слідстві), хоча насправді народився у Варшаві, де його батько перебував на російській військовій службі. Дослужившись до майорського чину, батько вийшов у відставку й оселився з родиною на Полтавщині. Гулаки були поміщиками середніх статків, які переймалися облаштуванням комфортного хутірського життя. Глава родини, колишній військовий, не на жарт зацікавився сільським господарством, навіть писав статті про обробку степових земель на півдні України (його захоплення визначило подальше переселення Гулаків до Херсонської губернії).

Дитинство на Полтавщині сформувало українську ідентичність М. Гулака. Здобувши початкову освіту вдома, наступні десять років він провів у німецькомовному Дерпті (нині — Тарту). Тамтешній університет зажив доброї слави серед освічених поляків, із якими батько хлопця

спілкувався в часи свого варшавського побуту (вибір синові освіти навряд чи був випадковим). У свої тринадцять років М. Гулак опинився в Дерпті: батьки передали його під опіку приватного вчителя В. Лінденберга, який готував хлопця до університету, навчав німецької, французької, російської, грецької, латинської мов. Один рік (перед вступними іспитами) М. Гулак провів у пансіоні Карла Раупаха, лектора німецької й італійської мов у Дерптському університеті.

На той час Дерпт був невеликим повітовим містом Ліфляндської губернії, яке швидко зростало завдяки вищій школі. Місцевий університет відрізнявся від решти навчальних закладів Росії, бо був цілком німецьким — як за внутрішньою організацією, так і за професорським складом і мовою викладання (посаду лектора російської мови було запроваджено в 1837 р.). За якістю навчання він перевершував решту російських університетів: не випадково саме там було відкрито спеціальний професорський інститут, який готував викладачів для вищих шкіл імперії.

Змістовні спогади залишив полтавець Микола Варадинов, котрий одночасно з М. Гулаком студіював юридичні науки. У його записках є багато цікавої інформації про університет, факультет, студентське життя поза аудиторіями. Він відзначив широку академічну свободу, а саме: вільне відвідування лекцій та право обирати навчальні предмети (кожен студент «знайомився з розкладом лекцій на певне півріччя й обирав із них ті, які вважав для себе потрібними, або ті, що його найбільше цікавили» [2, 70]). У першій половині XIX ст. університет переживав наукове піднесення [21, 323]. Зокрема, активно діяло Юридичне товариство, засноване з ініціативи професора й декана юридичного факультету Карла Отто. До цього товариства залучали майже всіх студентів-юристів. Очевидно, що й М. Гулак до нього належав. Добру школу товариської взаємодії здобували також у кількох університетських корпораціях, організованих за статутом, який «написали для себе самі студенти без стороннього втручання» [2, 79]. За інформацією історика Тартуського університету Сергія Ісакова, М. Гулак «у студентські роки входив до нелегального гуртка польських студентів, що сприяло формуванню його радикальних поглядів» [9, 71].

Набутий в університеті досвід пояснює психологічну готовність М. Гулака до участі в київському товаристві однодумців, а також (частково) поведінку на слідстві, адже відмову давати покази він мотивував дотриманням «чесного слова». Тут важливо врахувати, що в Дерпті на початку навчання всі студенти особисто давали ректору «чесне слово», обіцяючи неухильно виконувати свої обов'язки [2, 70]. У цьому публічному ритуалі рукостисканням символічно скріплювалась угода між керівником університетської громади та студентом-неофітом. Практику «чесного слова» було заведено і в студентських корпораціях: «...без імперативної сили цього слова взагалі не мислився студентський побут» [2, 80]. Для порівняння: професор Київського університету Св. Володимира Микола Бунге нарікав на тодішніх студентів-юристів: мовляв, в аудиторіях замість навчання «спали, провадили розмови або шкільне

приятельське листування» [1, 90]. Відповідаючи М. Бунге, М. Варадинов указав на потребу ефективної організації навчального процесу, в основі якого — особиста відповідальність кожного, тобто те саме «чесне слово», на яке покладались у Дерпті і значущість якого ще в студентські роки так добре засвоїв М. Гулак [2, 91].

Киянин Євген Деген, який навчався пізніше за М. Гулака, зберіг про свої студії лише добрі спогади: «У жодному російському університеті не помітив я настільки глибокої поваги до професорів, як колись у Дерпті. Так само не бачив настільки старанної підготовки до іспитів — не за страх, а за совість» [4, 78]. На переконання мемуариста, сприятливу атмосферу обумовлював саме «німецький склад університету» [4, 98]. Вихідці з різних частин імперії доволі швидко адаптувалися до «німецької науки», зазнаючи більшої чи меншої культурної асиміляції. За десять років у Дерпті М. Гулак перетворився на «українського німця»: «...вихованець німецького університету, він погано знав не тільки українську мову, а навіть і російську» [19, 130]. Його батьки всерйоз переймалися цим питанням. Мати нарікала, що, мовляв, син, на лихо, став правдивим німцем, а батько висловив йому досить категоричну настанову:

А я бы тебе сказал, что тебе прежде всего нужно изучить русскую литературу, русских классиков, русский язык, начиная с правописания. Да! С правописания. Иностранные языки, как совершенно тебе известные, оставь, даже читай на них как можно меньше, чтобы дать простор русскому элементу. Потому что иностранные совершенно подавляют у тебя русский элемент [10:1, 141—142].

Хай там як, але остаточно подолати «німецький елемент» М. Гулакові не судилося. Демонструючи своє українське походження, він уже в немолодих літах читав напам'ять улюблені поезії Тараса Шевченка, але з дуже помітним акцентом, «страшенно псуючи вимову українських слів» [3, 578].

Біографи підмітили, що з університету М. Гулак виніс «любов до науки, німецьку чесність і добропорядність» [20, 264], а ще вирізнявся суто німецьким «прагненням поставити кожне спірне питання на широку філософську основу» [20, 264—265]. У 1845 р. він прибув до Києва вже цілком сформованою особистістю «із задатками німецького гелертера» [20, 264], тобто кабінетного вченого, однак «цікавився й сучасними питаннями» [20, 264]. Він одразу ж пристав до гурту молодих ідеалістів, котрі (цілком у дусі романтизму) мріяли присвятити себе «високому служінню». Про це докладно писав Володимир Міяковський:

У Києві він попадає в готовий гурток товаришів, з якими сходиться через свого брата в перших — Олександра Навроцького. Навроцький жив тоді з Опанасом Марковичем, з яким разом у січні 1843 року вступив на 1-й відділ філософського факультету. Гулак зайшов до брата, зазнайомився з Марковичем, а потім з Кулішем і Білозерським, а коли приїхав до Києва Костомаров (серпень 1845), тоді зійшовся й з ним [19, 123].

У київському товаристві за рівнем освіти до М. Гулака міг дорівнятися хіба що старший за нього М. Костомаров, який спершу викладав у гімназії, а згодом був обраний на посаду ад'юнкт-професора в Універ-

ситеті Св. Володимира. Лекції він заснував на широкому славістичному матеріалі, а згодом захоплення слов'янством зумів передати своїм знайомим, зокрема українським студентам університету.

На той час М. Гулак працював у канцелярії київського, подільського та волинського генерал-губернатора як перекладач, а ще був залучений до Тимчасової комісії для розгляду давніх актів. Під впливом М. Костомарова (співробітника цієї ж комісії) він теж зацікавився слов'янським питанням, навіть розпочав вивчати сербську мову. Захоплення не було суто любительським: його наслідком стала розвідка «Юридичний побут поморських слов'ян». Праця має романтичний характер, про що свідчить не лише загальний інтерес автора до слов'янської минушини, а й підхід до її осмислення. За увагою до проблеми свободи та до особливостей «народного духу» (М. Гулак послуговувався поняттям «давньослов'янський характер») ця розвідка споріднена з «Книгою буття українського народу» М. Костомарова. Як і М. Костомаров, автор дослідження стверджував, що слов'янам зовсім не властиве рабство; воно поширилось лише завдяки зовнішнім чинникам, що й спричинили занепад традиційного устрою: права простолюдинів «должны были вместе с упадком древней простоты совершенно измениться, из клиентов они мало-помалу сделались крепостными, а местами (напр., в России) совершенными рабами» [10:1, 110]. Розвідка містить прозорі алюзії на становище кріпаків у Російській імперії (недарма слідчі, які це помітили, запитували в М. Гулака: «Почему вы в найденной у вас большой тетради старались показать положение рабов в древней России в самом ужасном виде?» [10:1, 132]).

Увага М. Гулака до звичаєвого права, зокрема до становища жінки в громаді, споріднює його з Т. Шевченком, котрий часто звертався до цієї теми, наприклад, у баладах «Лілея» й «Русалка» або в поемах «Катерина», «Сова», «Наймичка», «Відьма». Зрештою, майже всіх кирило-мефодіївців єднав цей романтичний інтерес до різноманітних проявів «народного духу» — не тільки пісень, звичаїв і традицій, а й цілого комплексу «народної індивідуальності». І шляхи пізнання народу, природно, могли бути різними: не лише творчими, як у Т. Шевченка, а й науковими, як-от в історика М. Костомарова чи правника М. Гулака.

Кирило-мефодіївці у своїх планах не забували й про практичні кроки. М. Гулак пропонував видавати книжки для народу й навіть організував з цією метою грошову складку; із В. Білозерським він обговорював заснування школи для селянських дітей, а ще підтримував ідею видання журналу на всіх слов'янських мовах, обмірковував проект популярної історії України та українського словника [20, 266—267]. Із майже німецькою педантичністю він наполегливо заохочував братчиків до наукових студій:

Видно, що Гулак намагався підтримувати у своїх молодих друзях зі студентів інтерес до серйозних наукових занять. Так, він докоряє Посяді, що той не займається слов'янськими мовами, сам викладає німецьку мову Марковичу й Навроцькому; напередодні виїзду до Петербурга (на початку 1847 р.) присилає Петрову «Акти Західної Росії» [20, 266].

На той час М. Гулак шукав однодумців, а через недосвідченість часто ідеалізував нових знайомих. Про це зізнався в листі до Опанаса Марковича: «Я так мало знаю людей, стремление к приобретению опытности и познания человеческого сердца так сильно во мне, что каждый новый характер, который я усвою себе, если разгадаю — истинная находка для меня» [10:3, 87]. Одним із «нових характерів» став для нього студент-юрист Олексій Петров, який мешкав по сусідству. Вихований у дерптському корпоративному дусі, М. Гулак одразу поставився до нього подружньому — як до молодшого колеги по фаху. А ще дуже заімпонували плани О. Петрова щодо наукової кар'єри; це посилило довіру М. Гулака до надміру допитливого студента, тож він і ризикнув залучити його до кирило-мефодіївського кола. Саме від М. Гулака програма таємного товариства потрапила до рук О. Петрова, а за деякий час опинилась на столі в попечителя навчального округу Олександра Траскіна.

Наприкінці січня 1847 р. М. Гулак виїхав до російської столиці, маючи на меті реалізувати далекосяжні наукові й літературні плани. Його наміри підтримували батьки, а ще за нього неабияк уболівав П. Куліш, котрий очікував мати у його особі перспективного літературного співробітника. Батьки бачили сина в майбутньому російським письменником, але навіть не уявляли, чим насправді він переймався. В одному з листів вони ділилися своїми побажаннями й сподіваннями:

По крайнему разумению моему и твоей маменьки всего лучше было бы тебе избрать для себя звание литератора. Выгоды были бы несомненны. Во-первых, ты не связан служебными урочными часами и употребляешь свое время по собственному произволу; во-вторых, это обеспечило бы тебя материальными средствами не только на текущее время, но и на будущее. Что может быть благороднее, чем звание литератора? [10:1, 141].

Та, попри очікування батьків, М. Гулак постановив бути не російським, а українським письменником, свідомо готуючи себе до цього кроку. Він глибоко перейнявся мовним питанням: був переконаний, що слід писати українською мовою, але «языком не простонародным, но самым изящным и притом простым, а поэтому и народным...» [10:3, 86]. Власниту романтикам практику цензурування народознавчого матеріалу М. Гулак поширив і на народну мову, а ще погодив це зі стратегічною перспективою українського письменства: «Тогда-то и откроется широкое поприще для нашей словесности; язык выработается до такой степени, что не только отечественная и всемирная история, но даже и точные науки будут излагаться на этом языке...» [10:3, 86].

У лютому 1847 р. М. Гулак одержав місце в канцелярії Петербурзького університету, а ще шукав викладацької праці та робив певні кроки з налагодження літературних контактів. За рекомендацією П. Куліша він познайомився з ректором університету й літературним критиком Петром Плетньовим та дитячою письменницею Олександрою Ішимовою, які виявляли симпатії до української літератури. Утім, ще ледь намічені літературні плани на той час здійснити не вдалося: уже 18 бе-

резня 1847 р. М. Гулака було заарештовано й доставлено до Третього відділу жандармської канцелярії.

Обставини арешту, обшуків і допитів, а також поведінка арештанта настільки добре узгоджуються з романтичним контекстом, зокрема з практикою романтичного життєтворення, що заслуговують на залучення їх до кола літературно-побутових фактів. Упадає в око, що М. Гулака решта «київських змовників» навіть у приватному листуванні трималися піднесеного тону, а в поведінці — відповідного сценарію, у якому не лише слово, а й кожен вчинок набували значущості, погоджуючись із романтичними уявленнями про покликання та високу місію. Здавалось би, цілком рядову подію (переїзд колезького секретаря М. Гулака до Петербурга в пошуках служби) П. Куліш інтерпретує як щось особливе: «Здесь между Москвой и Петербургом решаются два великих современных вопроса...» [15, 74] (мова про актуальні й обговорювані тоді «західництво» і «слов'янофільство»). М. Гулак і на допитах так само дотримувався «високого» сценарію поведінки: відповідав переважно «не знаю» або обмежувався лаконічними коментарями. Наприклад, коли запитали, що ж означають слова про Петербург і «два великі сучасні питання», сказав таке: «Г-н Кулиш советовал мне избрать местом пребывания С.-Петербург потому, что я здесь найду скорее место. Почему это важно для друзей моих и для Украины, я не знаю» [10:1, 131]. Решта відповідей так само небагатослівні; насправді їх швидше годиться сприймати як вияв романтичної іронії: поза удаваною серйозністю приховано ледь відчутну зверхність «посвяченого», котрий не має наміру понижуватися до відвертого спілкування з профанами.

Ігровий компонент (своєрідний виклик обставинам) характеризує тодішню поведінку М. Гулака: він, звісно, усвідомлює серйозність усього, що з ним сталося, однак не може позбутися й відчуття гротескової театральності, принаймні на цю думку наштовхують деякі його відповіді. Наприклад, у нього запитують про О. Марковича, який писав про любов до України й називав її «сиротою»: мовляв, яких дій слід чекати від нього та його друзів? М. Гулак відповідає: «Г-н Маркович хотел, верно, сказать, что он потому любит Малороссию, что он видит перед собою возможность сделаться в Малороссии помещиком и что если бы он не имел этой возможности, то не ручался бы за чувства свои, т. е., может быть, совершенно охладел к Малороссии» [10:1, 132]. У відповідях приховану насмішку іноді поєднано з граничною прямоотою. Зокрема, коли його запитали, чому писав «жахливі речі» про рабство в Росії, відповів, що писав так, як сам вважає. Замість каятись, викручуватись та брехати або вигороджувати себе за рахунок інших говорив, що думав. А слідчих чи не найбільше дратувала ця його непоступливість (певно, вони відчували іронічний підтекст у деяких відповідях), і ще заплутувало й ускладнювало ідентифікацію геть незрозуміле для них змішування серйозного й іронічного: що це, мовляв, за позиція підслідного — хитре глузування або ж настільки природні безпосередність і простота, що межують із юродством?

Власне, змішування серйозного й іронічного, смішного і страшного супроводжувало М. Гулака весь час після арешту, нерідко на ділі набуваючи гротескових форм і проявів. Поліцейські оглядали нечистоти в його туалеті, декілька разів піддавали його особистому обшуку (роздягали й шукали на тілі татування у вигляді гетьманської булави), підсиляли священника-провокаatora Олексія Малова, який схиляв до визнання провини та шантажував відмовою у причасті, тримали в суворих умовах Олексіївського рavelіну Петропавлівської фортеці. Граф Олексій Орлов, який фактично керував слідством, показував арештанту листа від себе до його батьків — як засіб психологічного тиску: «...сам сын ваш уже подписал приговор себе и его более ничто не может ожидать, как самое тяжкое наказание» [10:1, 148]. Та все ж найважчим випробуванням для М. Гулака стали на той час зізнання інших братчиків: спершу його познайомили зі свідченнями О. Петрова, М. Костомарова, В. Білозерського, Г. Андрузького, І. Посяди. Згодом було проведено ще й додаткові допити: «...15 мая Гулак был вытребован из крепости для очных ставок. Белозерский, Костомаров и др. уличали его, но он и здесь ни в чем не сознался, говоря только, что остается при прежнем ответе» [10:1, 185]. Лише після очних ставок він таки мусив засвідчити свою участь у товаристві, адже зрозумів, що братчики одностайно прийняли сценарій, запропонований слідчими, за яким саме його, М. Гулака, визнавали головним натхненником таємної змови. Звісно, появі такого сценарію великою мірою сприяла його власна підкреслено незалежна поведінка: «...невозможно объяснить, отчего он с таким упорством не хотел отвечать на делаемые ему вопросы и даже на очных ставках не сознавался, когда видел, что товарищи его сознались» [10:1, 65].

Цікаво, що в показах проти М. Гулака братчики ніби навмисне увіразнили один момент, а саме — його німецьке виховання. М. Костомаров до основних пояснень «присовокупил, что Гулак по дерптскому духу вообще расположен был к товариществам» [10:1, 177], а Г. Андрузький додав: «В превосходстве знал немецкий язык (воспитывался в Дерпте), даже со своей собачкой говорил по-немецки. Содержал на свой счет Навроцкого, и о нем отзывались как о предобрейшем человеке. Студент дерптский, он в Дерпте и напитался своих мыслей» [10:2, 504]. У суворому життєвому випробуванні, коли йшлося про власний порятунок, у них в оцінках «іншого» раптом виринув раніше не артикульований стереотип «куцого німця», який (можливо, не лише ці двоє, а й решта кирило-мефодіївців) вважали припустимим прикладати саме до М. Гулака. В окресленні його «інакшості» насамперед важили той самий університетський «дерптський дух», книжна німецька вченість, украй серйозне й відповідальне ставлення до «чесного слова», а ще когось могли дратувати снобістські звертання М. Гулака до улюбленої собачки — не інакше, як по-німецьки.

Натомість сам М. Гулак усіляко намагався відвести підозри від побратимів. Пригадуючи обставини слідства та очні ставки, М. Костомаров писав: «Видно было, что Гулак, жалея обо мне и других, хотел

принять на себя одного все то, что могло быть признано преступным» [11, 484]. Аби не зашкодити іншим, М. Гулак приписав авторство вилучених у нього документів товариства собі. За взірець поведінки він мав романтичний сценарій, в основі якого були ідеали апостольського християнства, такі близькі кирило-мефодіївцям. Цікаво, що серед них «український німець» М. Гулак на ділі виявив себе чи не найбільш послідовним романтиком та ідеалістом. Він чітко тримався «чесного слова» й поведінки, що передбачала самопожертву заради ближнього. М. Костомаров спершу навіть не збагнув мотивів М. Гулака (мовляв, чому б просто не покаятися?) і лише через багато років визнав: «Он был настоящий практический христианин и осуществил в своем поступке слова Спасителя: “Больше сея любви никто же имеет, да еще положитъ душу свою за други своя”» [11, 484—485].

«Книга буття українського народу» М. Костомарова й поезія Т. Шевченка чи не найкраще розкривають не лише ідейну, а й естетичну сутність Кирило-Мефодіївського братства. Наявні в цих текстах альянзи й аналогії трактують українську дійсність мало не як «вавилонський полон», що спіткав українців. Київські романтики, котрі надихалися високим ідеалом свободи та прийдешнього народного воскресіння, розглядали це воскресіння як неминучу альтернативу тогочасному «полону». Їхня «апостольська місія» полягала у проголошенні наміряної «оновленої землі», що гряде після темних часів національного поневолення. М. Гулак досить глибоко перейнявся всім цим ідейним та мистецьким антуражем: його всерйоз захопила візія месіанства, а ще привабили ролі новітніх апостолів, що зрештою й визначило модель його поведінки, зокрема, обумовило той винятковий героїзм «практичного християнина», що так сильно вразив М. Костомарова. Реакція на арешт, можливо, найліпше характеризує романтичну сутність «українського німця» М. Гулака, котрий, немов за Григорієм Сковородою, «жив як учив» — такий собі стихійний сковородинець, який зумів життям до себе дорівнятися. Це був справді дуже талановитий, але не реалізований уповні романтик, якого «ворожий світ» витиснув на маргінес, брутально відсторонив від активної діяльності, обмежив його творчий запал, скерував зрештою лише на шлях саморозвитку та самоізоляції. Його життя після років ув'язнення й заслання із травматичним досвідом за плечима вже не здобулося на скільки-небудь яскраві громадські маніфестації. Більшу частину свого віку він був учителем у провінційних гімназіях, добровільно прийнявши роль відлюдника, кабінетного вченого, зрідка з'являючись на публіці зі своїми науковими доповідями.

Замолоду М. Гулак неабияк захопився романтичними ідеалами «народного буття» у версіях Т. Шевченка та М. Костомарова. Нагода долучитися до їх втілення на науковому й літературному полі відкрила «німецькому гелертеру» шлях до бажаної практичної діяльності, у якій мали б уповні розкритися його таланти. Організаційні й наукові ініціативи, до яких М. Гулак був причетний у київському колі, виявили його щирий інтерес до проблеми романтичної народності та, ймовірно, були

підготовкою до вибору літературної праці. Арешт М. Гулака завадив здійсненню літературних задумів, однак парадоксальним чином увиразнив романтичну основу його творчого самоусвідомлення, що виявилось у прийнятті естетично обумовленого сценарію «гідної поведінки» та в його послідовній реалізації.

На окрему увагу заслуговує питання наукових і творчих контактів двох чільних кирило-мефодіївців — М. Гулака та М. Костомарова. Воно має неабияку дослідницьку перспективу й може стати предметом подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бунге Н.* Об устройстве учебной части в наших университетах // *Русский вестник*. 1858. Т. 17. С. 444—488.
2. *Варадинов Н.* Об условиях университетского образования // *Русское слово*. 1859. № 4. С. 69—93.
3. *Грушевський М.* Микола Гулак. Посмертні згадки // *Грушевський М.* Твори: У 50 т. Т. 6. Львів: Світ, 2004. С. 577—579.
4. *Деген Е.* Воспоминания дерптского студента // *Мир Божий*. 1902. № 3. С. 70—105.
5. *Зайцев П.* Життя Тараса Шевченка. Київ: АТ «Обереги», 1994. 456 с.
6. *Зеров М.* Київські романтики та Кирило-Мефодіївське братство // *Зеров М.* Твори: У 2 т. Т. 2: Історико-літературні та літературознавчі праці / упоряд. Г. Кочура, Д. Павличка. Київ: Дніпро, 1990. С. 135—139.
7. *Зленко Г., Яковина О.* Гулак Микола Іванович // *Шевченківська енциклопедія: У 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін.* Т. 2. Київ, 2012. С. 201—202.
8. *Іваничук Р.* Гулак // *Українська літературна енциклопедія: У 5 т. / редкол.: І. О. Дзевєрін (відповід. ред.) та ін.* Т. 1. Київ: Головна ред. УРЕ ім. М. Бажана, 1988. С. 515.
9. *Ісаков С.* Українські студенти в Тартуському університеті XIX — початку XX ст. // *Український історичний журнал*. 2005. № 1. С. 70—82.
10. *Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (гол. ред.) та ін.* Київ: Наукова думка, 1990.
11. *Костомаров Н.* Исторические произведения. Автобиография. Київ: Либідь, 1990. 736 с.
12. *Кратко І., Кратко М.* Він пізнав істину: Біографічний нарис про Миколу Гулака. Луцьк: ВМА «Терен», 2010. 172 с.
13. *Кратко М.* З когорти славетних. Микола Гулак // *Світогляд*. 2009. № 3. С. 4—8.
14. *Кратко М., Антонюк О.* Микола Гулак як математик: Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. 200 с.
15. *Куліш П.* Повне зібрання творів. Т. 1: Листи. 1841—1850. Київ: Критика, 2005. 648 с.
16. *Л. А. Н. И.* Гулак // *Кавказ*. 1899. № 221. С. 2.
17. *Лотман Ю.* Литературный быт // *Литературный энциклопедический словарь*. Москва: Сов. энциклопедия, 1987. С. 194—195.
18. *Марахов Г.* Гулак // *Шевченківський словник: У 2 т. Т. 1.* Київ: Головна ред. УРЕ, 1978. С. 176.
19. *Міжковський В.* Микола Гулак // *Шевченко та його доба: Збірник другий*. Київ: Книгоспілка, 1926. С. 114—153.
20. *Н. М.* Памяти Николая Ивановича Гулака // *Киевская старина*. 1900. № 2. С. 261—272.
21. *Петухов Е.* Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за столет его существования (1802—1902): Исторический очерк. Т. 1. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1902. 620 с.
22. *Пінчук Ю.* Гулак Микола Іванович // *Енциклопедія історії України: У 10 т. / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін.* Т. 2. Київ: Наукова думка, 2004. С. 248.

23. Семевский В. Николай Иванович Гулак (1822—1899) // Галерея Шлиссельбургских узников. Ч. 1. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1907. С. 37—54.
24. Скуратівський В. Чотири виміри Миколи Гулака // Українська культура. 1997. № 6. С. 34—35.
25. Стороженко Н. Кирилло-мефодиевские заговорщики. Николай Иванович Гулак // Киевская старина. 1906. № 2. С. 135—152.
26. Ханзен-Лёве Оге А. Русский формализм: Методологическая реконструкция развития на основе принципа остранения. Москва: Языки русской культуры, 2001. 672 с.

Отримано 21 грудня 2021 р.

REFERENCES

1. Bunge, N. (1858). Ob ustroistve uchebnoi chasti v nashih universitetakh. *Russkii vestnik*, 17, 444—488. [in Russian]
2. Varadinov, N. (1859). Ob usloviakh universitetskogo obrazovaniia. *Russkoe slovo*, 4, 69—93. [in Russian]
3. Hrushevskiy, M. (2004). Mykola Hulak. Posmertni zhady. In M. Hrushevskiy, *Tvory* (Vols. 1—50, Vol. 6; pp. 577—579). Lviv: Svit. [in Ukrainian]
4. Degen, E. (1902). Vospominaniia derptskogo studenta. *Mir Bozhii*, 3, 70—105. [in Russian]
5. Zaitsev, P. (1994). *Zhyttia Tarasa Shevchenka*. Kyiv: AT “Oberehy”. [in Ukrainian]
6. Zerov, M. (1990). Kyivski romantyky ta Kyrylo-Mefodiivske bratstvo. In M. Zerov, *Tvory* (H. Kochur, & D. Pavlychko, Eds.; Vols. 1—2, Vol. 2; pp. 135—139). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
7. Zlenko, H., & Yakovyna, O. (2012). Hulak Mykola Ivanovych. In *Shevchenkivska entsyklopediia* (M. Zhulynskiy et al., Eds.; Vols. 1—6, Vol. 2; pp. 201—202). Kyiv. [in Ukrainian]
8. Ivanychuk, R. (1988). Hulak. In *Ukrainska literaturna entsyklopediia* (I. Dzeverin et al., Eds.; Vols. 1—5, Vol. 1; p. 515). Kyiv: Holovna red. URE im. M. Bazhana. [in Ukrainian]
9. Isakov, S. (2005). Ukrainski studenty v Tartuskomu universyteti XIX — pochatu XX st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 70—82. [in Ukrainian]
10. Sokhan, P. et al. (Eds.). (1990). *Kyrylo-Mefodiivske tovarystvo* (Vols. 1—3). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
11. Kostomarov, N. (1990). *Istoricheskie proizvedeniia. Avtobiografiia*. Kyiv: Lybid. [in Russian]
12. Kratko, I., & Kratko, M. (2010). *Vin piznav istynu: Biografichni narys pro Mykola Hulaka*. Lutsk: VMA “Teren”. [in Ukrainian]
13. Kratko, M. (2009). Z kohorty slavetnykh. Mykola Hulak. *Svitohliad*, 3, 4—8. [in Ukrainian]
14. Kratko, M., & Antoniuk, O. (2004). *Mykola Hulak yak matematyk*. Lutsk: RVV “Vezha”. [in Ukrainian]
15. Kulish, P. (2005). *Povne zibrannia tvoriv* (Vol. 1). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
16. L. L. (1899, August 24). N. I. Gulak. *Kavkaz*, 221, 2. [in Russian]
17. Lotman, Yu. (1987). Literaturnyi byt. In *Literaturnyi entsiklopedicheskii slovar* (pp. 194—195). Moscow: Sov. entsiklopediia. [in Russian]
18. Marakhov, H. (1978). Hulak. In *Shevchenkivskiy slovnyk* (Vols. 1—2, Vol. 1; p. 176). Kyiv: Holovna red. URE. [in Ukrainian]
19. Miiakovskiy, V. (1926). Mykola Hulak. In *Shevchenko ta yoho doba: Zbirnyk drubhi* (pp. 114—153). Kyiv: Knyhospilka. [in Ukrainian]
20. N. M. (1900). Pamiati Nikolaia Ivanovicha Gulaka. *Kievskaiia starina*, 2, 261—272. [in Russian]
21. Petukhov, Ye. (1902). *Imperatorskii Yurevskii, byvshii Derptskii, universitet za sto let ego sushchestvovaniia (1802—1902): Istoricheskii ocherk* (Vol. 1). Yurev: Tip. K. Mattisena. [in Russian]

22. Pinchuk, Yu. (2004). Hulak Mykola Ivanovych. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (V. Smolii at al., Eds.; Vols. 1—10, Vol. 2; p. 248). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
23. Semevskii, V. (1907). Nikolai Ivanovich Gulak (1822—1899). In *Galereia Shlisselburgskikh uznikov* (Vol. 1; pp. 37—54). Saint Petersburg: Tip. M. M. Stasiulevicha. [in Russian]
24. Skurativskiy, V. (1997). Chotyry vymiry Mykoly Hulaka. *Ukrainska kultura*, 6, 34—35. [in Ukrainian]
25. Storozhenko, N. (1906). Kirillo-mefodievskie zagovorshhiki. Nikolai Ivanovich Gulak. *Kievskaia starina*, 2, 135—152. [in Russian]
26. Hanzen-Lyove, Oge A. (2001). *Ruskii formalizm: Metodologicheskaia rekonstruktsiia razvitiia na osnove printsipa ostraneniia*. Moscow: Yazyki russkoi kultury. [in Russian]

Received 21 December 2021

Oleksandr Borzenko, doctor of philology, professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody sq., Kharkiv, 61022
e-mail: borzenkooleksandr@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4145-2375>

THE CONTEXTS OF KYIV ROMANTICISM: 'UKRAINIAN GERMAN' MYKOLA HULAK

The paper highlights the personal profile of the Cyril and Methodius Brotherhood member M. Hulak. The main focus is on studying his contribution to the development of Ukrainian romanticism. The tools of the theory of literary life allowed finding the optimal theoretical approach for systematization and comprehension of the available research materials. The biographical and cultural-aesthetic context plays an important role, emphasizing a number of essential aspects of the activity undertaken by the Cyril and Methodius Brotherhood. The research material also includes facts concerning education, social skills, and life principles that M. Hulak acquired in his university days. In the work, the study of Hulak's education and national-cultural identity agrees with the understanding of his romantic interests, in particular his special interest in folk customary law and the peculiarities of the national character. The paper aims to determine the main circle of Hulak's Kyiv acquaintances, characterizes his important organizational, educational, and scholarly initiatives, clarifies the psychological motives of these actions. As far as it is possible, based on some facts and indirect evidence, the literary intentions of M. Hulak, not fully realized due to the arrests of the members of the Cyril and Methodius Brotherhood in 1847, have been analyzed. The cultural ideas adopted during his studies at the university, combined with romantic self-awareness, significantly determined the features of aesthetically marked behavior. The manifestations of romantic irony and grotesque were the key features of M. Hulak's personal positioning in his communication with the investigators.

Keywords: romanticism, biography, secret society, romantic irony, grotesque.